

Tanıl Bora*

*Birikim dergisi, yazar, editör.

“Tüm İnsanlar Önünde Özür Dilerim”

“Her biri paha biçilmez mücevher olan sevgili dostlarım Eda, Yasemin ve Ferdi’yi istemeyerek sıkıntılı bir duruma düşürmüş olmaktan dolayı duymuş olduğum üzüntüyü bilmelerini ister, kendilerinden tüm insanlar önünde özür dilerim.”

Trabzon’da oto yıkama servisi işleten 34 yaşındaki Hüseyin Gören, sohbet sırasında arkadaşlarının kalbini kırdığını düşünerek pişman olmuş, bunun üzerine bir yerel gazeteye yarım sayfa ilan vererek bu sözlerle özür dilemişti. Dostlarının kalbini kırmış olmasını ömür boyu unutmayacağını ama onları geri kazanmak için ne gerekiyorsa yapacağını söylüyordu Hüseyin Gören. 31 Ocak 2008 tarihli *Milliyet* gazetesinin haberine göre, arkadaşlarından da olumlu tepki almış, içlerinden biri arayarak ona teşekkür etmiş.

Zamanın ruhunun, zalimce söylersek modanın tesirini aramalı mıyız acaba bu naif olayda? Trabzonlu oto yıkamacı, arkadaşlarından alenen özür dilemeye karar verirken, dünyada giderek yaygınlaşan politik özür jestlerinden, farkında olmaksızın, etkilenmiş olabilir mi acaba?

Federal Almanya Şansölyesi Willy Brandt’ın 1970’te Varşova Gettosu Anıtı’nın önünde diz çöküşü, o sıralar münferit vaka niteliğinde bir özür jesti idi. Şu son on beş yirmi yılda ise devletler art arda resmî özürler diledi. Sözgelimi ABD Başkanı Clinton köle ticareti için özür diledi, Avustralya hükümeti soyu kırılan Aborijinlerden özür diledi, Papa ‘bile’ haçlı seferleri için özür diledi. Bir özür prosedürü ve ritüelleri oluştu. Şu sıralar *özür etiği* üzerine tartışılıyor. Bir *özür politikasından* söz edebiliriz.

Bu özür politikası, ‘büyük’ politikanın bir aleti mi peki, yoksa özerk bir politika mı? Politik etkinliğin alanını genişleterek ona yeni bir ufuk mu açıyor? Yoksa politikayı ahlâkla ikame etmek, politik talepleri jestlerle ve sembolizmle geçiştirmek gibi bir mahzuru mu var? Nazi geçmişinin cürufunu temizlemek üzere geçmişle hesaplaşmanın toplumu ve millî kimliği yeniden inşa işlevi üstlendiği, -hatta geçmişle hesaplaşmaya “millî spor” denen- Almanya’da, bu tereddütleri duyanlar var. Politik hafıza çalışmasının teorisyenlerinden Bernhard Schlink – *Okuyucu* romanının da yazarı-, özellikle ’68 hareketinin bir davası olan Nazi geçmişini unutturmama inadının, önemli demokratikleşme kazanımları sağlamakla beraber, sündürüle sündürüle *banalleştirildiğine* dikkat çekmişti.

16 yaşındaki oğlum, “Bir gün Moğollardan da Cengiz Han için özür dilemelerini isteyecekler mi?” diye sormuştu birkaç ay önce. Özür politikası öyle ünlenmiş ki artık, ergen nihilizminin sinik mizahıyla yüzleşmek zorunda.

Özrün açıkça sinizme dönüştüğü yerde, bu tereddütler, bu rahatsızlık kabarıyor. Çinli muhalif aktivist kavramsal sanatçı Ai Weiwei, 2009’da düzenlediği bir sergide Çin hükümetinin 2008 Sichuan depremi kurbanlarından özür dilemesini hedef tahtasına koymuştu. Amacı, 9 bini çocuk, 80 bin kişinin ölümüne yol açan ağır ihmalin bir kuru özürle geçiştirilmesindeki lâkaytlığı sorgulamaktı. Üzerinde “bu dünyada yedi yıl mutlu yaşadılar” yazılı 9 bin çocuk sırt çantasının sergilendiği sergisine “So sorry” adını koymuştu Ai Weiwei. “Çok üzgünüm” diye çevirebiliriz – veya “Ay pardon”...

İnşaatçıların “Verdiğimiz geçici rahatsızlık için özür dileriz” levhasını asıp gönül rahatlığıyla yıkım ve gürültülerini icra etmelerine benzediğinde, evet, özür berbat bir sinizme dönüşür.

*

Özür politikasını “moda” diye bir kenara atmayalım, sinik kötü örneklerine bakarak reddetmeyelim ama hemen. Geçmişle yüzleşmenin ve özür politikasının, son yıllarda dünyanın bir meselesi olduğunu inkâr edemeyiz. “Geçmişin kolektif biyografiye entegrasyonu” bugün her demokratik ve “çağdaş” devletin borcu sayılıyor. Avrupa Birliği’nin temelinde, kapsamlı ve radikal bir geçmişle hesaplaşma deneyiminin yattığı söylenebilir. Avrupa’yı duvarlarla çevirme pahasına bir “huzur ve güven adası” yapma çabasının önemli bir bileşeni, geçmişin savaflara ve iç savaflara yol açan ağır yükünden kurtulma ihtiyacı, güçlü bir “bir daha asla!” kararlılığıdır. Yaşlı kıtanın en ‘temiz’ addedilen devletlerinin bile başını önüne eğdiren dosyaların açılabilmesinin; sözgelimi Hollanda’yı, Yahudileri gözü gibi saklamış bir Anne Frank ülkesi olarak resmeden imgenin yıkılmasının sebebi budur. Latin Amerika’nın yıllarca dokunulmaz addedilen gaddar diktatörlük rejimlerinin tasfiyesi, -olduğu kadarıyla-, buraların tüyler ürpertici kanlı geçmişinin deşilmesiyle beraber yürüyor. Politik kamuoyunu bırakın, ortalama bir sinema ve televizyon seyircisi de farkındadır, farkında olmasa bile etkisindedir bu çığırın.

Kalbini kırdığı arkadaşlarından gazete ilanıyla özür dileyen Trabzonlu oto yıkamacının zihnine sızıveren, işte belki de bu çığırın etkisi idi. İlanında özrünü nasıl formüle ettiğine dikkat edelim: “Tüm insanlar önünde özür dilerim...” Basit, kişisel bir gaf üzerine, nasıl da yalın ve güçlü bir ifade! Alenî özrün kudreti buradadır: sadece nezdinde kusur işlediğinize değil, olay ve kişiler hakkında hiçbir fikri olmayanlara da hitap ediyor, bu yolla özrünüzü kamusallaştırıyorsunuz. Kabahatinize, yanılğınıza dair idrakinizi, bilmeyenlere de anlatarak, cümle âlemi şahit tutarak gösteriyorsunuz. Böylece, bir ahlâki ilkeye ikrar veriyor, bir ahlâki yükümlenmeyi teyid ediyorsunuz. Karl Jaspers, *Suç Meselesi* kitabında (1946) “Dünyanın kanaati bizim için önemlidir” der: “Hakkımızda öyle düşünenler, insanlardır ve insanların hakkımızda nasıl düşündüğüne kayıtsız kalamayız.”¹ Mevzu bu kadar yalındır işte. Kişisel çıkar, basit hesaplar, gündelik hayhuy veya uluslararası güç dengeleri, nüfuz politikaları, jeostratejik hesaplar ayıklandığında geriye kalan bir “dünyada insanlar hakkımda/hakkımızda

¹ Karl Jasper, *Die Schuldfrage* (Suç Meselesi), Jasper’ın kitabı İngilizceye *The Question of German Guilt* olarak çevrilmiştir (New York: Fordham University Press, 2001).

ne düşünüyor?” çekirdeği varsa, ki her zaman vardır, bunun üzerine düşünmekle yükümlüüz. Jaspers, bu sorumluluğun, insanlık onurunun gereği olduğunu söyler.

Suç/suçluluk meselesi üzerine düşünen -Jaspers’la da tartışan- bir başka filozof, Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu* kitabında (1958), özür-bağışlama dinamiğinin *kurucu* gücünü vurgular. Suçunu fark ve kabul etmek de yetersizdir; insanlar geçmişte olanlarla ilgili özür dilemeler ve bağışlanmalar, geleceğe yönelmek için özgür kalamazlar, ona göre. Özür dilemek, düşüncesini, zihnindeki değiştirme isteğinin, bir yeni başlangıç yapma iradesinin ifadesidir. İnsanın başlama, *yeniden* başlama melekesine “muazzam bir istidat, muazzam bir kudret” der Arendt, özgürlükle aynı solukta anar onu. Özür ve bağışlama, bir yeniden başlama edimidir.²

*

Özür dileme deneyimleri üzerine çalışan araştırmacılar, bazı dünya dillerinde özür kavramı olmadığını “özür diliyorum” diye bir fiil bulunmadığını saptıyorlar. Onun yerine geçen iki farklı anlam bulunabiliyor: Birisi, kendini kötölemek, kendini suçlamak, yani “sizden özür diliyorum” yerine, “ben çok büyük bir kötülük yaptım” demek. Diğeri, karşısındakine sabır dilemek ve gösterdiği tahammülden ötürü takdirini bildirmek. Bazı dillerde bu anlamda kelimeler olduğunu öğreniyoruz: “Özür diliyorum” yerine “Nasıl da tahammül gösterdin ve sabrettin, karşında utanç, hürmet ve saygıyla eğiliyorum” diyorlar. Özrün bu ikame yolu da bize bir şeyler anlatıyor. İlk örnekte, özür dilemekle bir kötülük yaptığını kabul etmenin, sorumluluk üstlenmenin birbirine sıkı sıkıya bağlandığını görüyoruz. İkincisindeyse özrün, mağdurun acısına saygı göstermek, onun kimliğini ve ‘durumunu’ tanımak, ona hürmet etmek anlamına geldiğini görüyoruz. Mağdurların ve failerin gerçekten hayatını değiştirebilecek, kendilerine ve birbirlerine dair algılarını değiştirecek, gerçekten bir yeni başlangıcın tekerini döndürebilecek olan özrün koşulu budur: Yapılmış bir kötülüğü ikrar etmek, failin -o fail adına veya bizzat onun tarafından- bir kötülük yaptığını saptamak ve adını koymak; mağdurun acısının, sabrının ve tahammülünün farkında olduğunu göstererek onun önünde eğilmek. Fail ya da faili temsil eden taraf ile mağdur taraf arasında bir ortak ahlâki zemin kurmanın koşulu bu. Onun öncesinde fail mağduru zaten ahlâki bir özne olarak tanımıyordu. Onu bir ‘hakkı’ olmayan, hatta yok edilmesi gereken bir nesne gibi görüyordu. Özür, bir ortak ahlâki zeminin kurulmasını sağlamasıyla, bir kurucu edim olur.

*

Lütfedercesine, sadaka verircesine dilenen, böylece bir cömertlik gösterisine dönüşen, kendi merhametine duyulan hayranlık suretine bürünen özür, ‘sahih’ bir özür değildir. “Kırılan olduysa, yanlış anlaşıldıysak” şartıyla dile getirilerek kendini kusurdan münezzeh sayan ve iktidar kibrini çoğaltan özür, özür değildir. Çünkü bunlarda ahlâki bir hesaplaşma yoktur. Çünkü özür, bağışlanmayla tamamlanır; özrün açtığı imkâna ancak o zaman kavuşulur, bir yeni başlangıç yapmak ancak öyle mümkündür. Özür dilemek, bağışlanmaya talip olmaktır.

² Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şenel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

André Comte-Sponville'in Spinozacı bir erdem etiği kurmaya çalıştığı *Büyük Erdemler Risalesi*'nde on sekiz erdem arasında özür yoktur, bağışlama vardır. "Bağışlama affin erdemidir, hem sırrı hem de hakikatidir," ona göre.³ Bağışlamak kaybı geri getirmez, mücadeleye son vermez ama nefreti bitirir - veya azaltır-, kısacası bağışlayana iyi gelir. Özür, bu iyiliğe, ötekinin iyiliğine talip olmanın bilincini taşımalıdır, -taşısı *iyi olur*-, bana kalırsa.

Ahlâk felsefecisi Avishai Margalit, hatırlama-duygusal ortaklık-etik arasında bir üçgen kuruyor. Geçmişte olanı hatırlamak, onu yaşayanlarla bizi duygudaş kılmalıdır zira o duygudaşlığın bize yüklediği bir ahlâki sorumluluk vardır. Geçmişte işlenmiş kötülüklerle ilgili olarak özür, bu ahlâki sorumluluğun bir bedeli olarak ortaya çıkar.

Duygudaşlığın, *duygunun* altını çizelim. Özrün jestüalitesi, sembolizmi, duygudaşlığın samimi bir ifadesi olmalıdır. Kendisinden özür dilenenler vakarı ve kederi görmelidirler orada, "tüm insanlar" vakarı ve kederi görmelidir. Özrün muhatabının vakarına ve kederine ödenecek borçtur bu. Willy Brandt'ın Varşova Gettosu Anıtı önündeki o bir anlık diz çöküşünün dramatik bir sahne olarak hâlâ insanın boğazını düğümlemesinin sırrı buradadır: Birdenbire dizlerinin üzerine çöküvermesindeki samimi teessürde, yüzündeki kederde, hâlindeki vakardadır.

Hannah Arendt, suç-sorumluluk-özür meselelerinin, genel olarak politikanın *duygusallaştırılması* ihtimali karşısında hep tetik durur. Günümüzün hafıza ve unutma politikaları tartışmalarında Dan Diner bu uyarıyı sürdürüyor: Ona göre, geçmişin büyük travmalarıyla ilgili olarak kamuoyunda *acıları antropolojikleştiren, tarihsizleştirici, tarih-dışılaştırıcı* yaklaşım güçlenmektedir, oysa bundan sakınmak gerekir. Yoksa geriye sadece acılar bahsi kalacaktır; insanların eza çekmesi, acı yaşaması elbette her durumda kötüdür, insanı üzer fakat bu üzüntü, acılara yol açan nedenlerin politik, hukuki, ahlâki sorgulamasını engellememeli, hele ki onu ikame etmemelidir. Türkiye'nin mağduriyetleri mağduriyetlerle yarıştırarak meşruiyet üretilen, -şehit yakınlarını seferber eden, evlat acısını *kullanan* ajitasyon bunun iç acıtıcı örneğidir-, toplumsal-politik kültüründe, bu uyarıyı fazlasıyla ciddiye almak gerekir. Arendt gibi duygulardan sarfinazar etmek anlamına gelmesi gerekmez bunun – duygular üzerine de düşünmek gereklidir, duyguları *anlamak* gereklidir, hangi duyguya nasıl hitap edeceğimizi bilmek gereklidir, kısacası duygusallaştırmaya değil ama bir *duygu politikasına* ihtiyacımız vardır bana kalırsa.

*

Özür, bir onarım, bir yeni başlangıç, bir kurucu edim potansiyeli taşır; bir manevi kaynaktır. Bu manevi kaynağı çarçur etmemek, hor kullanmamak gerekir. Özrün usûlü ve adabı, onun için önemli.

Bahsettiğimiz türden kibirli, sinik özürler, bir acıyı kuşaklar boyu taşımış mağdurları bir defa daha incitebilir. Tam olarak hangi fiilden bahsettiği belirsiz, kimin adına dilendiği belirsiz, kimi muhatap aldığı belirsiz 'soyut' özürler, zayıf ve işlevsiz jestler olarak kalırlar,

³ André Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

kalabilirler. Böylece bir manevi kaynağı heder etmiş; geçmişin yükünü hafifleterek yeniden başlama ümidini daha derine gömmüş olursunuz.

*

Türkiye'nin özür gündemini de bu dikkatle, bu rikkatle ele almalıyız. Sözgelimi 2011 Kasım'ında Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Dersim katliamıyla ilgili özrü, 'sahici' bir özür müydü? "Devlet adına" telâffuz edilmiş olması, bir inkârı fiilen sona erdirmesi, bu özre bir sahicilik veriyor. Katliamın politik ve manevi sorumluluğunu, tek-parti rejimi üzerinden Başbakanın partisinin hâlihazır siyasi muhalifi CHP'nin sırtına yıkan ideolojik söylem ise bu özrü araçsallaştırıyor, kırılgaştırıyor. Özrü asıl kırılgaştırılan, başta Tunceli'ye sahici adının (Dersim) iadesi üzere, sembolik ve maddi jestlerle, telafilerle tahkim edilmemesi, kelimenin tam anlamıyla lafta kalmasıdır. Bu yazının yazıldığı günlerde, Kürt politikacıların Ermeni soykırımındaki paylarından ötürü dile getirdikleri özürler tartışılmaktaydı. *Agos* gazetesi yayın yönetmeni Rober Koptaş, Kürt aydınların Ermeni soykırımıyla ilgili bir eleştirel hatırlama pratiğine ve yüzleşmeye yönelmelerini bağrına basıyor, bununla beraber bu yüzleşmeye "Kürtler kullanıldı" motifinin hâkim olmasına itiraz ediyor. Kürt siyaseti, katliam ve talanların sorumluluğunu "öteki"nin sırtına yarak kendini kolay yoldan arındıran bir kimlik siyasetine dönüşmemelidir ona göre.

Türkiye'de 2008'de girişilen "Ermenilerden özür diliyorum" imza kampanyası da, eksik -hatta kimilerine göre bizzat özürlü- bir özür olduğu eleştirilerine maruz kalmıştı. Eleştiriye göre bu özür, "Büyük Felaket" diyerek deyim yerindeyse hüsnütabirde bulunuyor, özrü kişiselleştirirken suçlu özneyi anmıyor/geçiştiriyor, hatta Türkiye'nin bu sorumluluk yükünün altından asgari hasarla çıkmasını sağlayacak bir ulusal çıkar kaygısını da içeriyordu. İmzacılardan biri olarak, bu eleştiride bir çeşit 'tuzu kuruluk', bir sinik eda gördüğümü söylemeliyim. Baş etmeye çalıştığı tabunun, önyargı, nefret ve inkâr birikiminin ağırlığı düşünülürken, bu girişimin biraz rikkati hak ettiğini düşünürüm. Beri yandan, bu insafsız eleştiriye yüzleşmek gerektiğini de düşünürüm. Özrün gerektirdiği o rikkatin bir parçası olarak... Eleştiriye yüzleşmeye açıklık, -o eleştiri bunu temsil etmediğinde bile-, özrün muhatabıyla yüzleşmeye açıklığı temsil eder. Özür, özür dileyen öznedeki bitmiyorsa, 'söyledim ve ruhumu kurtardım'da kalamazsınız.

Özür deneyimi, adı üstünde, bir *deneyim*; tek taraflı işlemlerle değil, tartışma ve diyalogla ilerleyebilir. Özür nokta koymak değil noktayı silmek, dinlemezlikten-işitmezlikten çıkıp yeni cümlelere kulak kesilmektir. Bir kurucu edimse eğer, *başlattığı* değişimle anlam kazanır.

*

Arendt'le Jaspers'ın suç ve özür üzerine tartışmasından söz etmiştim. Arendt'in Jaspers'a itirazı, Nazizm ile hesaplaşmanın odağına konan suç kavramının, politik bir kategori olmamasıydı: "İnsanın kendi yapmadığı bazı şeylerde de bir tür sorumluluğu vardır, bunlardan ötürü hesaba çekilebilir. Fakat insan, kendi dahil olmaksızın vuku bulan şeylerden

suçlu olmaz ve kendini suçlu hissetmez.” Arendt’e göre suçluluk, kurtulunacak, kurtulunabilecek bir duygudur; bu nedenle meseleyi metafizikleştirme riski taşır. Adorno da aynı tehlikeye işaret etmemiş miydi: suçluluk eğer salt içe dönük olarak saptanabilirse, nesnel bir suç nasıl tanımlanabilir? Arendt ayrıca mazoistik, marazi kefaretçi tutumu da manasız bulur: “1945’ten sonra, ilk işittiğimizde kulağa gayet soylu ve iğva edici gelen ‘Hepimiz suçluyuz’ haykırışı, aslında yalnızca (...) gerçekten suçlu olanların sırtındaki yükü önemli ölçüde hafifletmeye yaradı. Herkesin suçlu olduğu yerde kimse suçlu değildir. Suç, sorumluluktan farklı olarak, daima ayırt edicidir, münhasıran kişiseldir.” Arendt, -felsefesini bilenlerin bekleyeceği gibi-, politik eyleme elveren, kurucu bir deneyimi güdüleyen *sorumluluk* kavramıyla ilerlemekten yanadır. Nazi soykırım aygıtının gayretkeş yüksek memuru Adolf Eichmann’ın Kudüs’teki yargılanmasını yorumlarken de, kendi yaşamadığı bir geçmişte bir insanlık suçu işlendiğinden emin olan yeni kuşakların ‘vazifesinin’ suçluluk hissetmek değil *infiale kapılmak* (ve ‘bir şey yapmak’) olduğunu söyleyecektir.⁴

“Herkesin suçlu olduğu yerde kimse suçlu değildir.” Arendt’in bu ikazı, -Dan Diner’in da “suçsuz suçluluk” dediği hâl-, az evvel dikkat çektiğim müphemlik meselesine geri getirir bizi. Kim, kimden, tam olarak ne için özür dileyecek? Felsefeci Nick Smith’in çağdaş özür deneyimlerini sorgulayan *Hatahtydım, Özür Diliyorum* adlı kitabı bu sorular etrafında dönüyor. O da öncelikle, özrün gerçekten anlamlı bir özür olabilmesi için, genel, müphem ifadelerden kaçınılması gerektiğini vurguluyor.⁵ Devletler özür dilediklerinde çok zaman müphem konuşur: “Geçmişte kötü şeyler yaşandı, esef duyuyoruz” kabilinden... Tam olarak ne oldu peki? Esef duyduğumuz olay ne? Hem kendiliğinden olmadı ya... Deprem miydi, sel miydi, tufan mıydı? Kim yaptı? Sorumlu kim? 2007’de Heinrich Böll Stiftung Derneği’nin İstanbul’da düzenlediği “Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye. Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?” adlı uluslararası konferansta, Güney Afrika Hakikat Komisyonu’nun mimarlarından yargıç Alex Boraine’in verdiği örneği hatırlıyorum. Evladının kaybıyla ilgili tanıklık ifadesi veren bir siyah kadın, “Ben affetmeye hazırım,” diyormuş: “Her şeyi, herkesi affetmeye hazırım... Ama bana kimi affedeceğimi gösterin!” Hiç intikamcı olmayan, tersine alabildiğine geniş bir bağışlama cömertliğiyle dile getirilen bu talep, bir hakikati yalınlaştırıyor. Özür ve bağışlama, geçiştirici müphem genellemelerle değil, ancak somut vakaların, somut sorumluların anılmasıyla ‘gerçeklik’ kazanabilir.

Genel ve müphem özür ifadelerinin büyük tehlikesi, kolektif özneleri ilzam etmesidir. “Almanlar soykırım yaptılar”, “Türkler soykırım yaptılar” gibi büyük genellemeler, somut eylemi konu etmekten çıkıp, bir özneyi, bir kimliği konu etmeye kaydırır tartışmayı. Böylelikle, geçmişle hesaplaşmanın önündeki en büyük engellerden biri olan milliyetçi zihniyeti beslemiş olursunuz: “Türkler”e, “Yahudiler”e, kimliklere ezeli-ebedi sıfatlar atfeden milliyetçi otomatizmi teyid edersiniz. Rober Koptaş da soykırım tartışmasında *kimliklerin* (“Türkler”, “Kürtler”...) suç ortağı olarak anılmasına karşı ikazda bulunuyor, siyasetle halkları ısrarla ayırt ediyor.

⁴ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, çev. Özge Çelik, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

⁵ Nick Smith, *Hatahtydım, Özür Diliyorum*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Almanya ve Holokost, yani Yahudi soykırımı bağlamında çok tartışılmış ve hâlâ tartışılan bir meseledir bu. Suçlu kim? Nazilerin çekirdek lider kadrosu mu: Hitler, Goebbels, Himmler, Heydrich diye sayabileceğimiz bir silsile mi sadece? Parti, SS, hükümet ve ordu yöneticilerinden oluşan bir elit mi? Daha geniş; Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin kadroları mı? Yoksa, şu veya bu şekilde yüzünü başka yere çevirerek, bilmezden gelerek buna ortak olmuş bütün Alman toplumu mu – itiraz etmemiş, hiç değilse buğz etmemiş bütün “Almanlar” mı? Sadece karalamamak, haksız yere suçlamamak için, vicdani tutarlılık açısından anlamlı sorular değil bunlar. Soğukkanlı düşünerek, kalıcı, “Bir daha asla!” bilinci oluşturmaya muktedir yargılama pratikleri oluşturmak bakımından da anlamlı. Evet, somut suçluları saptamak için mutlaka ayrıntıya girmek, iz sürmek, *hafıza arşivi* oluşturmak - ve *tartışmak* gerekir. Tam olarak neyin bir suç olduğunu, bir özür konusu olduğunu, o hafıza arşivini sunarak ve tartışarak kamusal hâle getirirsiniz.

Nick Smith, bir kolektif suçla ya da bir kolektifin özür dilemesini gerektiren bir ahlâki suçla hesaplaşmasındaki müşkülleri ve yordamları tasarlayabilmek için, meseleyi küçük bir kolektif üzerinden düşünmeyi öneriyor. Bir üniversitedeki bir felsefe bölümünü örnek olarak tasarlıyor kendisi. Diyelim ki, bazı öğrenciler bölümde cinsiyet ayrımcılığı yapıldığına dair dilekçe vermişler ve bölümün resmen özür dilemesi bekleniyor. Cinsiyet ayrımcılığı uygulandığına dair güçlü bazı emarelerin de olduğunu varsayıyoruz. Bu farazi durumda, bir öğretim üyesi kadından filozof olmayacağını, tarih boyunca okumaya değer herhangi bir kadın filozof çıkmadığını ve zaten buraya gelen kadın talebelerin de koca bulmaktan öte bir ufuklarının olmadığını düşünüyor ve açıkça söylüyor. Böyle laflar etmeyen ama mesela iki kadeh içtiğinde bu minvalde atıp tutabilecek iki üç öğretim üyesi de var. Buna karşılık cinsiyetçilik karşıtı duyarlılık gösteren, bölümün pozitif ayrımcılık uygulaması için uğraşan öğretim üyeleri de var. Bunlardan bazıları cinsiyetçilikle itham edilen hâl ve davranışlara tepki de göstermişler; bazıları terfi problemi olduğu için pek fazla sesini çıkaramıyorlar. Bölümün geri kalan üyeleri ise bu konuya ilgisizler. Nick Smith soruyor: Böyle bir toplulukta, kim özür dileyecek? Kimler adına dileyecek? “Tam olarak ne olmuş? Kim yapmış?” sorularını yine unutmayalım: Bir taciz vakası mı söz konusu? Sınavlarda sorulan sorulara yansıyan bir gizli ayrımcılık mı var? Günlük ilişkilerde güya tatlı alaylarla, küçük basit dışlama taktikleriyle uygulanan bir mobbing mi var? 14 hoca ve 30 öğrenciden müteşekkil bu küçük evrende bile, somut suç, eylemi ve sorumluyu saptamanın gerekliliğini vurguluyor Nick Smith. Sağlıklı bir özrün, ancak bunun üzerine bina edilebileceğini söylüyor.

*

“Tüm insanlar önünde” özür dilemek, zor bir iş, medeni cesaretin zorlu bir imtihanı. Nasıl da ‘büyük’ bir iş... Tüm insanlarla, insanlıkla helalleşmek demek. Mevlana'nın bir sözü: “Özür dilemesini bilmiyorsan senden dost olmaz.” Buradaki dost, hem bildiğimiz arkadaşdır, hem de cemaatin bir üyesi olmak anlamına gelir... Bu yazının başından beri kişisel özürle kamusal-politik özrü mukayese ederek, yer yer birbirine karıştırarak konuştuk – bir ortak payda var çünkü. Özür dilemesini bilmemek, insan ferdini arkadaşlığa ehil olmaktan, kolektif-tüzel

kişiliği de dünya üzerindeki insan topluluğuna, medeniyet dairesine ehil olmaktan hariç bırakır: “Özür dilemesini bilmiyorsan senden dost olmaz.”